

# Az úrvacsorában rejtőző Isten.

## Tomas Ericsson kapcsolata az úrvacsorával

### Ingmar Bergman *Úrvacsora* című filmje alapján

#### 1. Bevezetés

Az elmúlt években az úrvacsora kiemelt szerepet kapott Magyarországon. 2020-ban evangélikus testvéreink ünnepelték az úrvacsora évét, amely keretein belül a Magyarországi Evangélikus Egyház három püspöke közösen vett úrvacsorát január 7-én a Józsefvárosi Evangélikus Egyházközség templomában. Az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus is 2020-ban került volna megrendezésre, azonban a koronavírus-járvány miatt 2021 őszére került át, melynek következtében ma még aktuálisabb az úrvacsora témája, hisz a járvány miatti szorongás és értelmetlenség tükrén keresztül tekinthetünk rá – Tomas Ericssonnal együtt, aki bár nem 2021-ben, de szintén e kettő között él. Ezért a kérdésfeltevésünk lehetne a pszichológia, esetünkben a gyakorlati teológia tárgyköre, de az értelmetlenség és a szorongás doktrinális kérdéseit kutatva a dogmatikai válasz keresést tartjuk alkalmasabbnak az ember, az Isten, az értelmetlenség és a film találkozásánál.

Ingmar Bergman trilógiájának – az 1963-as *Úrvacsora* (*Nattvardsgästerna*), az 1961-es *Tükör által homályosan* (*Såsom i en spegel*) és a szintén 1963-as *A csend* (*Tystnaden*) című filmek – fő témája az ember magánya és a teljesen idegen Isten, aki hozzánk szólásával csodálatra indít (*Tükör által homályosan*), akinek az „együgyűnek” tűnő csendje maga a kijelentése (*Úrvacsora*), és akinek a gyermekei tőle és felebarátaitól is elidegenedtek (*A csend*). Ezek a témák mind a mozgóképekkel, mind a meglevevített érzésekkel gyorsan és hosszú időre betöltötték azt az űrt, amelyet a

könyvek okoztak az arc, az ember és a lélek teljes olvashatatlanra formálásával.<sup>1</sup> És bár nem szabad elfelejtenünk, hogy a könyvek kultúra- és értelemformáló hatása mérhetetlenül nagy más médiumokhoz viszonyítva az egész emberiség történelmében, mégis megfontolandó Balázs Béla fenti megállapítása – főleg teológiai szempontból. Jó példa erre Izráel visszaemlékezése, és szabadulásának hitvallássá alakulása, amely lehetőséget adott az átélt esemény feldolgozására történeti és teológiai szempontból egyaránt.<sup>2</sup> Emellett pedig a láthatóvá vált teljes ember az *imago Dei* ábrázolásában is újításnak számít, amely a teológiával párbeszédben az emberi egzisztencia mélységeit tárja fel – főként akkor, ha a teológia az istenképűség megértését az emberi lét végtelen gazdagságú tárházánál kezdi: az emberré lett Jézusnál.<sup>3</sup> Így tehát a Szentírás és Balázs Béla párbeszéde jogosan teszi fel a kérdést: rejtőzhet-e Isten a filmben?

A rejtőzködő Isten (Ézs 45,15) fogalma a modern teológiai munkákban egyre gyakoribbá váló sémák sorába is beleillene. Ilyen prekoncepcióval küzd a Dionüsziosz Areopagitész által alapított negatív teológia is.<sup>4</sup> A negatív teológia tulajdonképpen az isteni attribútumok finomítását és a vulgárfilozófia teológiára gyakorolt hatását igyekezett csökkenteni, illetve megszüntetni.<sup>5</sup> A negatív csengésű címek és iskolairányzatok között kell még megemlítenünk az *Isten halott* teológiát, melynek célja nem annyira egyértelmű, mint Dionüsziosz Areopagitészé vagy Ulrich Körtneré. Török István szerint a *Death of God* teológia lényege, hogy „hogyan szólhatunk a maga nyelvén a mai emberhez?” Ezen alkalmazkodás következtében viszont az ezen teológiát művelők „a tartalmi elemek feláldozásáig mennek.” Ezt kikerülve tanulmányunkban

---

<sup>1</sup> Balázs Béla: *A látható ember. A film szelleme*. Budapest, 1984, Gondolat. 17–18.

<sup>2</sup> Gerhard von Rad: *Az Ószövetség teológiája*. Köt. I. Budapest, 2007, Osiris. 145.

<sup>3</sup> Jürgen Moltmann: *Was ist der Mensch? Theologische Meditationen*. Einsiedeln, 1975, Benzinger Verlag. 38–44.

<sup>4</sup> Vö. Ulrich H. J. Körtner: *Der verborgene Gott. Zur Gotteslehre*. Neukirchen-Vluyn, 2000, Neukirchener Verlag. 81–114.

<sup>5</sup> Ezt Körtner remek könyvében meg is valósítja a régi utak újfelfedezésének örömeiben.

igyekszünk a negatív teológia gyümölcsét megtartani, ellenben törekszünk a tartalommal a mai emberhez szólni.

Ez a megszólítás Tillich korrelációs módszerét alkalmazza, amely „az üzenet és a szituáció egyfajta egybekapcsolása.”<sup>6</sup> Ez a módszer a szituációból elének kerülő kérdéseket „összefüggésbe hozza az üzenetből adódó válaszokkal.”<sup>7</sup> Ennek az egybekapcsolásnak óvakodnia kell, hogy a válaszokat ne a kérdésekből vezesse le, ahogyan arra Török István fent említett kritikája is rámutat, hanem magának a szituációnak a kérdéseit vegye alapul. Emellett a tartalom megtartása ellenére sem lehet erőszakkal alkalmazható az üzenet (válaszok) a szituációra (kérdések).<sup>8</sup> Ezért a teológia nem lehet a kultúra megértésében gőgös, hanem a vallási gyakorlathoz közvetlenebb módon való hozzáférést kiaknázva emlékeztethet elvesztett vagy megváltozott kapcsolatainkra.<sup>9</sup>

## 2. Az úrvacsora bibliai alapjai

Az utolsó vacsora elbeszélése az Újszövetségben a Mt 26,26–29; Mk 14,22–25; Lk 22,15–20 és az 1Kor 11,23–26 szakaszaiban olvasható. A szinoptikus evangéliumok közül a legfiatalabbnak tartott lukácsi evangélium<sup>10</sup> a páskavacsora (τοῦτο το πάσχα) említésével az ószövetségi gondolatkörhöz is kapcsolódva beszél el az utolsó vacsora történetét. A vacsora megnevezése és az általa megült ünnep kérdéses,<sup>11</sup> így a biblikus

---

<sup>6</sup> Paul Tillich: *Rendszeres teológia*. Budapest, 2002, Osiris. 27.

<sup>7</sup> Uo.

<sup>8</sup> Uo.

<sup>9</sup> Rácsok Gabriella: Film és teológia párbeszéde Isten csendjéről Ingmar Bergman Úrvacsora című filmje alapján. in. *Vallás és Művészet*. Budapest, 2016, L'Harmattan. 753.

<sup>10</sup> Eduard Schweizer: *Teológiai bevezetés az Újszövetségbe*. Budapest, 2004, Kálvin. 134.

<sup>11</sup> Joachim Jeremias: *The Eucharistic Words of Jesus*. London, 1966, SCM Press. 16–26.

kutatók számára vita tárgya, hogy eredetileg, a történeti Jézus és tanítványai milyen vacsorát fogyasztottak el. A történeti vizsgálódások alapján az Újszövetség kutatói arra a véleményre jutottak, hogy a Jézus és tanítványai által megült utolsó vacsora nem a hagyományok szerinti páskavacsora volt (a már körözés alatt álló Jézus nem ehette meg a templomban a levágott bárányt), hanem a diaszpórában élő zsidóság csütörtöki kiddusvacsorája.<sup>12</sup> Tehát ha Krisztus nem a pénteki páskavacsorát ette meg tanítványaival, akkor még inkább igaznak nyilvánul Pál apostol tipológiai állítása, miszerint ő maga volt másnap a páskabárány.<sup>13</sup> Fontossá válik tehát az ószövetségi szemlélet megértése, amely a páskabárány vérének megmentő funkciójára (2Móz 12,13), és az Egyiptomból való szabadulásra emlékeztet.

Az utolsó vacsora menete alapjaiban nem tért el a tradicionális páskavacsorától. A patriarchális szokások szerint a családapa az asztalfőnél ült, és ez a kép jelenik meg a Jn 13,23-ban is, ami a kor szokásainak megfelelően Jézust a tizenkettő vezetőjeként tüntette ki. A házigazda családtyai áldása, a kenyér megtörése és a pohár körbeadása, melyet Jézus házigazdaként végzett el, követte a páskavacsora szokásait, ezen túl új vonásként jelent meg: Jézus a kenyeret és a bort saját életére vonatkoztatva mint megtörtetett testét és kiontott vérét mutatta fel tanítványainak.<sup>14</sup> Jézus az úrvacsora szerzésekor a már megígért, de még meg nem értett üzenetét (Mk 8,31-33; Mt 16,21-23; Lk 9,22) hagyja a tanítványaira és az ő egyházára. A páskavacsora különleges kiegészítése a kenyér és a bor testre és vére való vonatkoztatásával a Krisztussal való egységet is – mint elfogyasztott kenyér és bor – ábrázolja. Krisztus testének fogyasztását több vallásfenomenológus és vallásfilozófus is a vallástörténet ősi mítoszvilágához kapcsolja, melynek egyik kategóriája étkezési szempontból az, hogy az istent imádó személy, amikor istent misztikusan elfogyasztja, eggyé lesz vele.<sup>15</sup>

---

<sup>12</sup> Szűcs Ferenc: *Hítvallásismeret*. Budapest, 2019, Kálvin. 117.

<sup>13</sup> Uo.

<sup>14</sup> Török István: *Dogmatika*. Amsterdam, 1985, Free University Press. 464–465.

<sup>15</sup> Geo Widengren: *Religionsphänomenologie*. Berlin, 1969, GLB. 314.

Azonban itt a modern ember mítosztalanítását megelőzően maga a bibliai üzenet bontja le a mítoszokat, mivel az úrvacsorai kenyér és bor sokkal inkább az értünk történt áldozat által feltárulkozó életet jelenti, és úgy táplál bennünket az Istennel való megbékélésre, azaz az „isteni és örök életre”<sup>16</sup> (Jn 6,51), mint ahogyan a kenyér energiával látja el testünket, illetve ahogy a bor „felüdít[i], erősít[i] és megvidámit[ja]”<sup>17</sup> azt.

A református gyülekezetekben megélt úrvacsora mindezekén túl nemcsak emlékezés az utolsó vacsorára vagy Krisztus halálára, hanem „hálás emlékezés”<sup>18</sup>, de sokkal inkább *unio mystica cum Christo* (Krisztus testével való misztikus egyesülés).<sup>19</sup> Ez az eggyé lét Krisztussal, és rajta keresztül halálával és feltámadásával, valamint a test többi tagjával egyesít, melynek a feje Krisztus (1Kor 12,12–14). Tehát az úrvacsora által Isten szövetségét (az Istennel való közösséget) és a Krisztusban való lét közösségét (a keresztyének közösségét) élik meg az úrvacsorázók, amikor Krisztus Jézus halálára és feltámadására emlékezve veszik a szereztetett jegyeket.

Az úrvacsora eszkatológiai távlattal is bír, melyben a Bárány menyegzőjének előíze jelenik meg (Jel 19). Ez leghangsúlyosabban a szőlőtő terméséből való ivás várakozásán érzékelhető, melyet a keresztyének Krisztussal együtt legközelebb az ő Atyjának birodalmában (ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς μου) élhetnek át újra. Ugyanakkor emellett az értelmezés mellett fontos kiemelni, hogy az úrvacsora eszkatológiai horizontja a Szentlélekkel való közösségben is megnyilvánul. A Szentlélek által – aki bennünk és Krisztusban is lakozik – „mi egyre inkább eggyé válunk az ő [ti. Krisztus] szent testével” (Heidelbergi Káté 78. k-f.). Azaz a feltámadt Krisztus testeként a halál fölötti diadal által a hívők közössége már most az Atya birodalmában veszi az úri szent

---

<sup>16</sup> Jürgen Moltmann: *Az élő Isten és az élet teljessége*. Pápa, 2016, Dunántúli Református Egyházkerület. 101.

<sup>17</sup> Kálvin János: *Institutio. A keresztyén vallás rendszere* Köt. II. Budapest, 2014, Kálvin. 4.17.3. Továbbiakban: Inst.

<sup>18</sup> Török: *Dogmatika*. 465.

<sup>19</sup> Tavasz Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Kolozsvár, 2006, Protestáns Teológiai Intézet. 278.

vacsorát Krisztussal. A két írásértelmezés eltér egymástól, de az Atya birodalmának *már jelenvalósága*, ugyanakkor *még rejtettsége* titokba burkolja az egyértelmű választ, és helyette mind a két exegézist egymással parallel értelmezhetőnek engedi.

### 3. Tomas a teizmus útvesztőiben

Tomas, svéd evangélikus lelkipásztor monoton hangon kezdi az úrvacsorai szereztetési igét, illetve sietve mondja el az úri imádságot. Az ostya és a bor átadása az unott, többnyire megszokásból jelenlévő gyülekezeti tagok számára szomorú, mégis már 1963-ban, a film megjelenésekor is reális képét festi a jelenben élő európai keresztyénségnek. A filmben megjelenő egzisztenciális problémák mélyebben keresendők mint az unalom, a reményvesztettség vagy a kiégés, mivel a Tomasban tátongó hiány nem szűnik meg, és először teherré, majd pedig meg nem értett szenvedéssé és értelmetlenséggé válik. Ez számára Isten csendje, annak az Istennek a csendje, aki a családi idillből kilépve a spanyol polgárháború alatt megfoghatatlanná vált a számára. Ez a portugáliai szolgálat, az értelmetlenség és a morális romlottság közege, melyet körülvelt a halál, és melyben már a valóság is hihetatlenné vált, megdöntötte Tomas elképzeléseit Istenről. Vállalva korszerűtlen vallási szükségletek megszüntetését, feladja az istenkeresést.<sup>20</sup> Legszívesebben elfelejtené Istent, hogy Isten hiányában végre érthetőbb és elviselhetőbb legyen az élet néma hallgatás, és folytonos válaszra várás nélkül. De mindezek mellett Tomas mind a saját, mind a kínai atombombától rettegő Jonas Persson kérdéseire szeretne mégis isteni sugallat által válaszolni, de mikor ez nem sikerül, szembesül saját, „összeeszkábált” istenképével:

---

<sup>20</sup> Martin Buber: *Istenfogyatkozás. Vizsgálódások vallás és filozófia kapcsolatáról*. Budapest, 2017, Typotex. 81.

„Értsd meg, én nem vagyok jó pap. Én egy meghatározatlan, majdnem hogy saját atyaistenben hittem, aki szereti az embereket, persze legjobban engem. Érted, Jonas, ezt a borzalmas tévedést? Érted, milyen rossz pap válhatott egy ilyen zárkózott, elkényeztetett, szorongó szerencsétlenből? El tudod képzelni az imáimat egy visszhangistenhez, aki jóakaró választ és biztató áldást oszt? Valahányszor szembesítettem Istent a valósággal, csúnyának láttam, förtelmesnek, visszataszítónak. Pókistennek, szörnyetegnek. Ezért kellett féltennem az élettől és a fénytől, magamhoz szorítottam a sötétben és a magányban.”

A lelkipáncsítás tehát kudarcba fullad, és Tomas „gyónási monológjává”<sup>21</sup> válik. Lelkipáncsítási bukásának abszolút kiábrázolása pedig Jonas Persson öngyilkossága.

A filmben ábrázolt lelkipáncsítási a teizmus labirintusában rekedt, kérdéseire nem érkeznek profetikás epi- és teofániák, Isten hallgat. Ennek okai ma is megjelennek körülöttünk az egyházban: a Szentírást a feleletek könyvének tartjuk, valamint emberi kérdéseinkre várunk isteni választ. Ezen törekvések helyett Isten akaratát a Lélek által átfarmálódva kellene megvizsgálnunk, és a szóban és tettekben hozzánk érkező isteni Igére nekünk magunknak kell válaszolnunk.<sup>22</sup> Szűcs Ferenc tanulmányában Helmuth Thiellickét követve remekül veszi észre, hogy sem a bultmanni mitológiátlanító szemlélet, sem a szekularizáció keresztyén ünneplése nem vezet helyes irányba,<sup>23</sup> azaz Tomas és a modern ember kétségeire és kérdéseire sem fog választ adni. A két kérdésre két biblikus megalapozottságú választ találunk, és a mitológiátlanítás hermeneutikai módszerét – amely a menny és a föld bibliai ábrázolását korszerűtlennek és mitikusnak kategorizálja – újragondolva érthetjük meg mind a két felvetés fonákját. Először fontos felismernünk és elismernünk, hogy a történelemben működő destruktív erők nemcsak a mítosz szintjén jelennek meg, hanem az életünkben is, melyek ellen Krisztus erejével

---

<sup>21</sup> Rácsok: *Film és teológia párbeszéde*. 758.

<sup>22</sup> Szűcs Ferenc: A 21. századi ember feleletkeresése az élet kérdéseire. In. *Confessio*. 2018/3 (online). Letöltve: 2021. 09. 17.

<sup>23</sup> Uo.

valóban ellen tudunk állni.<sup>24</sup> Thielicke pragmatikus megállapításán túl érdemes a Zsid 4,14-et is megfigyelnünk – válaszként mind a két irányra –, melyben az egeken való áthatolás (*διερχομαι*) titokba burkolva ugyan, de kifejezi a két világ egymásban létét, amit Krisztus inkarnációja, szenvedése és feltámadása a lehető legközelebb hoz egymáshoz, „hogyan legyen minden mindenekben.” (1Kor 15,28)

Ezek alapján Tomasnak, aki a modern kultúrkereszténység szimbóluma, ahhoz, hogy kikerüljön a teizmus útvesztőiből, a kérdés megfordításához, azaz a labirintus megfordításához kell eljutnia. Ezen átfordítás során, kiesve az útvesztőből, megláthatja a labirintus nagyságát és saját kicsinységét (Préd 8,17; Jób 40,3). Ezt a kicsinységet pedig nem a filozófiai *omnipotentia* (mindenhatóság) vagy a *Deus semper maior* (Isten mindig nagyobb) elv kognitív csodálata jelenti, hanem maga a szabadító Istennel való személyes kapcsolat,<sup>25</sup> akit megismerve értjük meg, hogy nem csak „az ég a keze alkotása” (Zsolt 102,26), hanem én is. Ez a megfordítás az, amikor nem „könnyelmű” kérdéseket tesz fel a kérdező, „hanem mindenek előtt Isten Igéje kérdez és szembesít minket az igazsággal.”<sup>26</sup>

### 3.1. A rejtőzés mint kijelentés

Tomas számára Isten csendje negatív csend, ami nincs a segítségére, nem segít akkor, amikor szüksége van rá, sőt, amikor a valóságot kénytelen látni, akkor ezt a „pókistent” csúnyának, förtelmesnek és visszataszítónak látja. A lelkipásztort zavarja, hogy Isten képe ilyen formában jelenik meg előtte, egyszerűen „együgyűnek” tartja a

---

<sup>24</sup> Helmuth Thielicke: *Fragen des Christentums an die moderne Welt*. Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1948. 210.kk.

<sup>25</sup> Jan Milíč Lochman: *Az Apostoli Hitvallás. Dogmatikai vázlatok a Hiszekegy nyomán*. Budapest, 1995, Kálvin. 48.

<sup>26</sup> Szűcs: A 21. századi ember feleletkeresése az élet kérdéseire.

szenvedő Krisztust az oltáron, akinek keresztyét az Atya tartja, amely kereszten pedig a Szentlélek van jelen galamb képében. Az „Isten mentsen, Uram, ez nem történhet meg veled!” (Mt 16,22) péteri felkiáltás az, ami kitűnik Tomas karakterének ábrázolásából, pedig Isten csak Isten által ismerhető meg,<sup>27</sup> és ha akarja, akkor szolgál formában ismerteti meg magát – ahogy azt Krisztusban is tette. Isten kijelentése nincs emberi kézben, így nem lehet emberi vállalkozás az ő megismerése, mert az emberi episztemológia képeket készítve kategorizálja megismerése tárgyait, és ezekbe a képekbe zárva valóban tárggyá, objektummá teszi azt.<sup>28</sup>

Isten megismerése mint rejtőzködő Isten az a végpont az emberi megismerés számára, amely valójában kezdete az ő megismerésének.<sup>29</sup> A *Deus nudus* (mezítelen Isten) fensége és hatalma (2Móz 3,6) megközelíthetetlen az ember számára, ezért Istennek az ember képességéhez alkalmazkodva „fenségéből mélyen alá kell szállnia hozzánk”,<sup>30</sup> nemcsak azért, hogy az antropomorfizmusokat ne szó szerint vonatkoztassuk Istenre – ahogyan Kálvin gondolta –, hanem azért is, hogy az ő fenségessége számunkra az Édenen kívül is megismerhető legyen. Isten rejtettsége pont ezért nem egy önmagában nyugvó, öncélú állapot, hanem olyan dinamika, amely az ő kijelentetését ismerteti meg az emberrel.<sup>31</sup> Tehát Isten rejtőzködése, önkorlátozását tekintve maga a kijelentés.

Isten rejtőzködését fedezi fel Luther az úrvacsorai kenyérben és borban,<sup>32</sup> mely jegyek a kereszten elrejtőző Istenre mutatnak. Ez az a kapcsolat az úrvacsora és a kereszt eseménye között, amit Tomas a filmben „együgyűnek” és visszataszítónak tart.

---

<sup>27</sup> Karl Barth: *Kirchliche Dogmatik*. I/2. 202.

<sup>28</sup> Uo. 204.

<sup>29</sup> Uo. 202.

<sup>30</sup> Inst. 1.13.1.

<sup>31</sup> Michael Korthaus: *Kreuzestheologie. Geschichte und Gehalt eines Programmbegriffs in der evangelischen Theologie*. Tübingen, 2007, Mohr Siebeck. 213.

<sup>32</sup> Martin Luther: *Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Köt. 43. Weimar, 1912. Hermann Böhlau Nachfolger. 240.

Az átokká lett Krisztus, aki a szenvedések mögé rejtőzve kívánta megismertetni magát<sup>33</sup> a tomasi keresztyénség istenképét meghaladva sokak számára megértetlen bolondság vagy megbotránkozás marad. Az az áldozat, amely a zárójelenetet megelőzően szóban megemlítésre kerül Algot elbeszélésében, valódi úrvacsorává válik Tomas számára, aki a kereszten elrejtőző Istent a saját fájdalmaival együtt szemléli és ismeri meg. A „lelki evés és ivás az úrvacsorán kívül is megtörténik amikor és ahol az emberek Krisztusban hisznek.”<sup>34</sup> A Második Helvét Hitvallás mondata nem negligálnia akarja az úrvacsora aktusát, hanem pont ellenkezőleg: a méltó úrvacsorázásról beszél, ami nem csupán a szeretet<sup>35</sup> vacsorája, amint azt Márta értelmezi, hanem sokkal több annál: egyesülés Krisztussal.

Nemcsak Isten kijelentése az, amely az ember kérdéséből válasszá fordul, hanem Isten egyesítő szeretetének aspektusai is mindent a feje tetejére állítanak, ahogy Tomas úrvacsorához járulása valójában a Krisztus általi egzisztenciális megszólítás. Ezek alapján az is kijelenthető, hogy Isten tettei a gyengeségben rejtőzködtek el; Isten pedig Jézus Krisztus életében és cselekedeteiben rejtőzött el; továbbá Isten bolondsággá tette a világ bölcsességét (1Kor 1,20), és az igazságot a botránkozás és bolondság mögé rejtette – az értelem tehát a hitben rejtőzik.<sup>36</sup> Krisztus áldozata mint hús-vér valóság, múlt, jelen és jövő egyszerre<sup>37</sup> rejtőzik a mindennapi kenyérben és borban. Kezünkbe véve a jegyeket a kereszthalál *factum brutum* eseményét úgy láthatjuk, mint az előttünk, miattunk, helyettünk és értünk a múltban megtört testet és kiontott vért,

---

<sup>33</sup> Martin Luther: *Heidelbergi disputáció*. Budapest, 1999, Magyarországi Luther Szövetség. 20. t.

<sup>34</sup> *A Második Helvét Hitvallás* (XXI. Az Úr szent vacsorájáról)

<sup>35</sup> A keresztyénségnek ez a közkeletű, jóindulatú megszegényítése a *Partizán* egyik interjújában is tetten érhető, amikor Gulyás Márton Hodász Andrással történő beszélgetésében a keresztyénség fő üzenetének „a szeretet univerzalisztikus erejét” tartja. (<https://youtu.be/yh1KTsNFFHw>)

<sup>36</sup> Hellmut Bandt: *Luthers Lehre vom verborgenen Gott. Eine Untersuchung zu dem offenbarungsgeschichtlichen Ansatz seiner Theologie*. Berlin, 1958, Evangelische Verlagsanstalt. 31.

<sup>37</sup> Oscar Cullmann: *Krisztus és az idő. Az őskeresztény idő- és történelemszemlélet*. Budapest, 2000, Hermeneutikai Kutatóközpont. 206.

miközben láthatjuk Krisztust a jelenben és a jövőben munkálkodni a bennünk lakozó (rejtőzködő) Lelke által (Jn 6,55–56). Az úrvacsorát tehát *disciplina arcana* (titoktartási kötelezettség) óvja az elvilágiasodástól, mindezt a katechumenek és a hívő egyháztagok különválasztásával teszi az úrvacsoraosztás kezdeténél.<sup>38</sup> Ez a gyakorlat az ortodox egyház mellett a magyar református gyülekezetekben is megfigyelhető szokásként a nem úrvacsorázó gyermekek gyermekistentiszteletre vezetésében. Emellett az úrvacsora a három idősíkot (múlt, jelen, jövő) magába rejtő esemény is, amikor múlt nemcsak a jelenben felidézendő kép marad,<sup>39</sup> hanem a teljes egzisztenciánkat érintő emlékezés Jézusra, sőt, találkozás a Megváltóval, mely elővételezi az Isten országában megült eszkatologikus lakomát is.<sup>40</sup> Tomas kegyelem általi felismerése révén tehát a kereszten rejlő fájdalmak és kérdések az ő saját múltjává, jelenévé és jövőjéé formálódnak.

### 3.2. Isten csendje az úrvacsorában

Mára a *teodicea* kérdés nem az egyén szenvedésében, hanem az emberi élet értelmetlenségében, azaz a biztos alapok és rendezői elvek elvesztésében<sup>41</sup> jelennek meg a modern ember számára.<sup>42</sup> Jól ábrázolja ezt a fajta talajvesztést Nietzsche híres aforizmája:

„»Hová lett Isten? – kiáltott föl. – Majd én megmondom nektek! Megöltük őt – ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian! De hogyan is csináltuk ezt? Hogyan is lehattunk képesek kiinni a tengert? Ki adta kezünkbe a spongyát az egész láthatár letörléséhez?

---

<sup>38</sup> Szűcs Ferenc: *Hítvallásismeret*. Budapest, 2019, Kálvin. 119.

<sup>39</sup> Augustinus: *Vallomások*. XI. XVIII.

<sup>40</sup> Wolfhart Pannenberg: *Rendszeres teológia*. Köt. II. Budapest, 2006, Osiris. 253.

<sup>41</sup> Megszűnik pl. a *lex naturalis* (természeti törvény) és *lex divina* (isteni törvény) kapcsolata.

<sup>42</sup> Christian Link: *Theodizee*. Göttingen, 2016, Vandenhoeck & Ruprecht. 28.

E vonalak nélkül mi lesz egész építőművészetünk? Állnak-e házaink a jövőben is? És mi magunk vajon megleszünk-e még? Mit tettünk, amikor e földet elszakítottuk napjától? Merre halad most? Mi hová tartunk? Minden naptól egyre távolodunk? Nem zuhanunk egyenesen előre? Vagy hátra, vagy oldalt, vagy minden irányba? Van-e még fönt, és lent van-e? Nem a végtelen semmiben bolyongunk? Nem érezzük az üres tér borzongató fuvallatát? Vajon nem lett-e hidegebb? Nem jön-e közelebb és mindegyre közelebb az éj? Nem kell-e lámpást gyújtanunk fényes délelőtt?» (Nietzsche: A vidám tudomány, 18. aforizma)

Az *Úrvacsora* végén Algot Krisztus és a saját, valamint Tomas szenvedése kapcsán szintén az értelmetlenséget boncolgató gondolatokat fejt ki, de itt a világban megfigyelhető értelemvesztés, azaz a „halott isten” az egyén belső világában is hallgat:

„Az emberek, amikor Krisztus szenvedéseiről beszélnek nem arra gondolnak amire kell [...] a testi szenvedése mögött sokkal nagyobb szenvedést fedeztem fel [...] megérteni, hogy senki sem értette. [...] És a legrosszabb még nem ez volt. Amikor Krisztust a keresztre feszítették, és ott függött, kínjai között felkiáltott: »Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?« Akkorát kiáltott amekkorát csak tudott, azt hitte, hogy mennyi Atyja elhagyta. [...] Nem ez volt a legborzalmasabb szenvedése, tiszteletes úr, az Isten csendje?”

Isten csendje borzalmas nekünk, de még borzalmasabb Krisztusnak, aki a világ borzalmait hordozva (1Jn 2,2) nem érdekli meg ezt a csendet. A keresztre nézve megláthatjuk Isten igazságosságát, miszerint a bűn büntetése a halál, és Isten kegyelmét, miszerint ezt a büntetést ő maga hordozta el. A Krisztust válasz nélkül hagyó isteni csend az a valódi, borzalmas elrejtőzés, ami lehetővé teszi, hogy a minket hitetlenségünk miatt kínzó isteni csendekben is biztosak legyünk afelől, velünk az Isten. Rosszul mondja Algot, hogy Krisztus csak „azt hitte, hogy mennyi Atyja elhagyta” őt.

Krisztust valóban elhagyta az Atya, hogy minket már soha ne kelljen.<sup>43</sup> Ezzel pedig Isten csendje kilépett a *teodícea* kérdésköréből.

Isten kijelentette magát a zsidóságnak a prófétákon keresztül, Isten üzenete hangzott Jeruzsálemben, de ebben az időben, amelyben élünk, Krisztus váltságműve szól hozzánk. Az Ige inkarnációja tűnhet „együgyű” képnek, de többet mond a prófétáknál, mert a mindenséget hordozza a szavában, és feljebb való az angyaloknál, mert őt imádja a mennyei sereg (Zsid 1,1–6), az angyalok maguk is őrá néznek. Ahogyan a Református Énekeskönyv 225. dicséretének hatodik versében énekeljük: „És ne ismerjünk többet a Krisztusnál, / Ne szerethessünk egyebet Jézusnál; / Maradhassunk meg a te szent Fiaddal, / Krisztus Urunkkal.” Tehát „Isten dicsőségének kisugárzása” (Zsid 1,3) velünk közösséget vállalva a keresztfán és húsvétkor mindent elmond az ő népének. Isten hallgatása nem az ő hiányát bizonyítja, hanem Krisztus szenvedő és halált legyőző nagyságára mutat, amit a feltámadás ünnepében minden keresztyén mint első zsongót (1Kor 15,23) elővételezhet saját életére.<sup>44</sup> Ilyen ünnep az úrvacsora is, melynek némaságában és csendjében szemlélhetjük Krisztust, aki már mindenét odaadta, és már mindent elmondott, ezért Csók István *Úrvacsora (Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre)* című nagyszerű festményén ábrázolt alázat mellett az örök életre való várakozással kell vennünk a kenyeret és a bort, Isten csendjében Krisztus hallgatva.

## 4. A tomasi keresztyénség és Európa

Tomas Ericsson filmbeli kérdései és félelmei a modern Európa keresztyénséggel kapcsolatos kérdéseit hozza a befogadó elé. Ingmar Bergman lelkesgyerek mivoltában a keresztyén hagyományokba nőtt bele. A keresztyénség lelkiiségről, mely saját életében is megjelent, így vall a rendező:

---

<sup>43</sup> Köszönöm feleségemnek, Veres Annának az építő gondolatait.

<sup>44</sup> Pannenberg: *Rendszeres teológia*. 2. 332.

„Hit és hitetlenség, bűn, büntetés, kegyelem és kárhozat számomra megkerülhetetlen realitások voltak. Imáim búzlóttek a szorongástól, az esedezéstől, az átkozódástól, a haláltól, a bizakodástól, a csömörtől és a kétségbeeséstől: Isten szólt, Isten hallgatott, ne taszíts el Színed elől.”<sup>45</sup>

Bergman és Tomas karakterének vívódása a „szellemvesztésnél”<sup>46</sup> is mélyebb egzisztenciális kérdéseket feszeget. A szellem meglétében a film nem ünnepli a technokráciát, sőt, a szellem logikáját kívánja megérteni. Ez a megértés a nemlét megismerésével válik megfoghatatlanná: a lét fenyegetettsége nyomán a nemlét kínálkozik a legkézenfekvőbb válasszá:

„Tételezzük föl, hogy nincs Isten. Mit változtat ez a tényeken? Érthetőbbé válik az élet. Micsoda megkönnyebbülés! A halál nem lesz más, mint az élet kialvása. Az ember kegyetlensége, magányossága, félelme, minden érthetőbbé válik, átlátszó lesz. A megmagyarázhatatlan szenvedésre nem kell magyarázat. Nincs teremtető. Nincs fenntartó. Nincs gondolat.”

A problémát az értelmetlenség okozza: bár a nemlét viszonyított léte a lét elsőbbségét jelenti,<sup>47</sup> a nemlét mégis a lét fölé tud kerekedni, így a szellem negligálása – a lét puszta biológiai életté való redukálása – megnyugtatóbbá válik Ericsson számára.

Bergman vívódása Európa vívódását is elénk hozza: a lelkipásztor felmenők és a keresztyén múlt meghatározó, de esetenként önmagát felszámoló jellege húzódik

---

<sup>45</sup> Ingmar Bergman: *Laterna Magica*. Budapest, 1988, Európa Könyvkiadó. 203.

<sup>46</sup> Hegedűs Loránt: *Jézus és Európa. Modern teológiai tanulmányok*. Budapest, 1998, Mundus Kiadó. 281–284.

<sup>47</sup> Paul Tillich: *Létfátorság*. Budapest, 2000, Teológiai Irodalmi Egyesület. 49.

végig korunkon.<sup>48</sup> Tomas Ericsson lelkesztársa nem tudja vállalni az istentiszteletet, mert az új autóját járhatja be. Ez a szokássá vált istentisztelet szokássá vált úrvacsorához vezet, amely csak kötelesség, Tomas munkakörének része, akinek épp nincs fontosabb teendője az istentisztelet megtartásánál. Bergman finom ábrázolásában is észrevehető az istentisztelet átkomolysága, amikor az ástó kántor kedvtelenül, lapozgatja a korálkönyvet az imádság közben, mely végén a magasztaló „ámen” az ő orgonakíséretében csendül fel. Ebben a jelenetben az európai és az európai kultúrához közel álló észak-amerikai keresztyénség elidegenedése figyelhető meg. Bergman fenti idézetéből jól kivehető a szorongás – melytől imái is „búzlóttak” – azon három jellemzője (értelmetlenség, kárhóztatás, halál), mely Tillich szerint az Istentől való elidegenedettségre vezethető vissza.

#### 4.1. A Szentháromság rejtőzése az úrvacsorában

Ahhoz, hogy az úrvacsorában történő találkozáshoz eljussunk, először Tomas úrvacsoráját kell megvizsgálnunk. Bergman a filmben nem ábrázolja Tomas úrvacsorázását. A református lelkipásztorok a gyülekezet úrvacsorázása után veszik magukhoz a sákramentum jegyeit, a lutheránus testvéreknél ez változhat, leginkább az unióban lévő németországi egyházmegyékben,<sup>49</sup> ahol lutheránus szokás szerint az oltár felé fordulva könyörögnek Krisztushoz, mellette azonban a református liturgia szerinti úrvacsorai rendet alkalmazzák. Tomas Ericsson svéd evangélikusként a gyülekezetnek

---

<sup>48</sup> Jó példa erre az amerikai teológus, Francis Schaeffer fia, Frank Schaeffer, aki keresztyén családban felnőve keresztyén ateistának tartja magát. Az önszekularizációs folyamatról lásd Wolfgang Huber: *Az egyház korszakváltás idején*. Budapest, 2002, Kálvin.

<sup>49</sup> III. Frigyes Vilmos porosz király reformátusként szorgalmazta a reformáció 300. évének megünneplésekor a német evangélikus és református felekezetek uniós törekvéseit, mely kisebb nehézségek árán ma is érvényben van német testvéreink egyházában.

hátat fordított liturgiát alkalmazza, ami a gyülekezetet megelőző úrvacsoravételt feltételezi az evangélikus úrvacsorai liturgiában. Ezt a mozzanatot a filmben nem látjuk, de akár megtörtént az aktus, akár nem, Tomas úrvacsorázott,<sup>50</sup> mert találkozott a Szentháromság Istennel.<sup>51</sup> Tehát az úrvacsorában Isten teljes valóságában jelenlévővé teszi magát az úrvacsorázóval, azaz a Szentháromság Isten Teremtőként, Szabadítóként és jelenlévő Munkálkodóként „egyesíti, amit a távolság elválaszt”.<sup>52</sup> Ezen felosztás rugalmasan értendő, mert a Szentháromság személyei „átjárnak egymásba”.

Tillich szorongással kapcsolatos három kategóriája az elidegenedésig vezethető vissza, melynek fő aspektusa a filmben „az önmagába zárkozó éenség”,<sup>53</sup> amely Tomas saját istenképében válik egyértelművé.<sup>54</sup> „Az ember hitetlensége azt jelenti, hogy létének központjában idegenedett el Istentől.”<sup>55</sup> Tillich ezen gondolata alapján a szorongás problémáját és az elidegenedettséget, hitetlenséget összekapcsolva a Szentháromságtól való idegenségünket fedezzük fel, amely a hit ugrásában (Kierkegaard) és az úrvacsora közösségében a Szentháromság kegyelme révén válik az elidegenedett létből valódi létté, amely a Szentháromság szeretetkapcsolatába (Augustinus) veszi fel a hívőt. Ebben a kapcsolatban lesz érthető a szorongó ember számára az értelmetlen, mert megismeri a világot teremtő Atyát, a kárhozatból szabadító Fiút és a halálból feltámasztó Lelket. Ez a találkozás az, ami Tomast a kérdéseinek felülemelve és az értelmét megváltoztatva (*μετάνοια*, megtérés) megérteti

---

<sup>50</sup> Lásd: fent A Második Helvét Hitvallás alapján.

<sup>51</sup> Michael Welker: *Mi történik az úrvacsorában?* Debrecen, 2013, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debreceni Református Hittudományi Egyetem. 203.

<sup>52</sup> Inst. 4.17.10.

<sup>53</sup> Wolfhart Pannenberg: *Mi az Ember? Korunk antropológiája a teológia fényében.* Budapest, 1998, Egyházforum. 46.

<sup>54</sup> Rácsok: *Film és teológia párbeszéde.* 758.

<sup>55</sup> Tillich: *Rendszeres teológia.* 274.

vele az „Én és Te”<sup>56</sup> kapcsolatrendszerét, melyben Isten áldozatos szeretetéből részesedve (1Jn 4,16) Mártának egyedül is megtartja az istentiszteletet.

## 5. Befejezés

Az úrvacsora közössége valóban találkozás Krisztussal – ahogyan ezt az országszerte fel-feltűnő feliratokon is láthattuk a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus kapcsán. A felekezeti különbségek és az úrvacsora eltérő felfogása nem változtat a lényegen: Tomas Ericsson találkozott Krisztussal, aki az együgyűséget egyértelműséggé, az értelmetlenséget értelmességgé, a keresztről szóló beszédet pedig Isten erejévé (1Kor 1,18) tette Tomas számára.

Ingmar Bergman filmjének kérdései a teológia megfontolt, határozott válaszai alapján és Tomas lelki fejlődésének ívét követve kerülnek közelebb az úrvacsora értelméhez Krisztus megváltásán keresztül. Ennek a megváltásnak az emlékezete és megértése megy végbe az úrvacsorában, amikor Krisztus megüresítése és Isten alkalmazkodása (*accomodatio*) nyomán az ember nyomorúságához való lehajlás jelenik meg az úrvacsora jegyeiben. Ez a lutheri gondolat az úrvacsora csodálatra méltó gazdagságához vezeti a híveket. Így az úrvacsorában nem csupán Krisztus, hanem a Szentháromság személyeinek egymásba való átjárásának (*perichoresis*) titka miatt maga a Szentháromság élő Isten van jelen: ahol Krisztus váltságműve miatt részesülhetünk a sákramentumban, ott a Szentlélek a teremtő Atya színe elé emel fel bennünket, elidegenedésünk pedig megszűnik. Ez a helyreállt kapcsolat teszi lehetségessé mind az emlékezést, mind az egyesülést, mind az eszkatológiai kitekintés reménységének megragadását.

---

<sup>56</sup> Vö. Martin Buber: *Én és Te*. Budapest, 1991, Európa.

## 6. Felhasznált irodalom

Augustinus: *Vallomások*. Budapest, 1982, Gondolat.

Balázs Béla: *A látható ember. A film szelleme*. Budapest, 1984, Gondolat.

Bandt, Hellmut: *Luthers Lehre vom verborgenen Gott. Eine Untersuchung zu dem offenbarungsgeschichtlichem Ansatz seiner Theologie*. Berlin, 1958, Evangelische Verlagsanstalt.

Barth, Karl: *Kirchliche Dogmatik*. I/2. Zürich, Theologischer Verlag, 1980.

Bergman, Ingmar: *Laterna Magica*. Budapest, 1988, Európa Könyvkiadó.

Buber, Martin: *Én és Te*. Budapest, 1991, Európa.

———: *Istenfogyatkozás. Vizsgálódások vallás és filozófia kapcsolatáról*. Budapest, 2017, Typotex.

Cullmann, Oscar: *Krisztus és az idő. Az őskeresztény idő- és történelemszemlélet*. Budapest, 2000, Hermeneutikai Kutatóközpont.

Hegedűs Loránt: *Jézus és Európa. Modern teológiai tanulmányok*. Budapest, 1998, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

Jeremias, Joachim: *The Eucharistic Words of Jesus*. London, 1966, SCM Press.

Kálvin János: *Institutio. A keresztyén vallás rendszere*. Köt. II. Budapest, 2014, Kálvin.

Korthaus, Michael: *Kreuzestheologie. Geschichte und Gehalt eines Programmbegriffs in der evangelischen Theologie*. Tübingen, 2007, Mohr Siebeck.

Körtner, Ulrich H. J.: *Der verborgene Gott. Zur Gotteslehre*. Neukirchen-Vluyn, 2000, Neukirchener Verlag.

Link, Christian: *Theodizee*. Göttingen, 2016, Vandenhoeck & Ruprecht.

Lochman, Jan Milíč: *Az Apostoli Hitvallás. Dogmatikai vázlatok a Hiszekegy nyomán*. Budapest, 1995, Kálvin.

Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Köt. 43. Weimar, 1912. Hermann Böhlau Nachfolger.

———: *Heidelbergi disputáció*. Budapest, 1999, Magyarországi Luther Szövetség.

Moltmann, Jürgen: *Az élő Isten és az élet teljessége*. Pápa, 2016, Dunántúli Református Egyházkerület.

Moltmann, Jürgen: *Was ist der Mensch? Theologische Meditationen*. Einsiedeln, 1975, Benzinger Verlag.

Pannenberg, Wolfhart: *Mi az Ember? Korunk antropológiája a teológia fényében*. Budapest, 1998, Egyházforum.

———: *Rendszeres teológia*. Köt. II. Budapest, 2006, Osiris.

Rácsok Gabriella: Film és teológia párbeszéde Isten csendjéről Ingmar Bergman Úrvacsora című filmje alapján. in. *Vallás és Művészet*. Budapest, 2016, L'Harmattan.

Rad, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája*. Köt. I. Budapest, 2007, Osiris.

Schweizer, Eduard: *Teológiai bevezetés az Újszövetségbe*. Budapest, 2004, Kálvin.

Szűcs Ferenc: A 21. századi ember feleletkeresése az élet kérdéseire. in. *Confessio*. 2018/3 (online). Letöltve: 2021.09.17.

Szűcs Ferenc: *Hitvallásismeret*. Budapest, 2019, Kálvin.

Tavaszy Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Kolozsvár, 2006, Protestáns Teológiai Intézet.

Thielicke, Helmuth: *Fragen des Christentums an die moderne Welt*. Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1948.

Tillich, Paul: *Létbátorság*. Budapest, 2000, Teológiai Irodalmi Egyesület.

———: *Rendszeres teológia*. Budapest, 2002, Osiris.

Török István: *Dogmatika*. Amsterdam, 1985, Free University Press.

Welker, Michael: *Mi történik az úrvacsorában?* Debrecen, 2013, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debreceni Református Hittudományi Egyetem.

Widengren, Geo: *Religionsphänomenologie*. Berlin, 1969, GLB. 314.